

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЗБОРНИК РАДОВА
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

ПОСЕБНО ИЗДАЊЕ ПОВОДОМ 50-ГОДИШЊИЦЕ ОСНИВАЊА
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА ПОСВЕЋЕНО
ПРОФ. ДР МИЛОСАВУ ВУКИЋЕВИЋУ

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2010

811.163.41'282.4(439)

811.163.41'282.4(498)

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ¹

Институт за српски језик САНУ, Београд

ГЛОТОФАГИЈА И ПРОЦЕСИ ЈЕЗИЧКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ: СРПСКА МАЊИНА У МАЂАРСКОЈ И РУМУНИЈИ²

Апстракт: У раду су назначена два типа језичких интеграција које представљају саставни део процеса глотофагије код аутохтоног српског мањинског становништва у Мађарској и Румунији: (1) процес замене мањинског језика језиком доминантне популације, тј. њеним националним језичким стандардом, и (2) својеврсна тежња ка измени типологије мањинског језика, овде представљена кроз аналитичке промене које настају на прозодијском нивоу.

1. sofijamiloradovic@isj.sanu.ac.rs

2. Овај текст је настао као резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српској језичкој простору* (ЕДБ 148001) који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Оригинални текст на руском језику прочитан је као реферат на пленарној седници I међународног филолошког форума, одржаног на тему *Славянская филология: исследовательский и методический аспекты*, у организацији ГОУ ВПО „Кемеровский государственный университет“, Факултет филологии и журналистики, Кафедра теории языка и славяно-русского языкознания, у сибирском граду Кемерово, у Русији, од 1. до 10. јула 2009. године. Текст реферата је за ову прилику преведен, уз учињене неколике ситније измене.

Кључне речи: аутохтона српска мањина, Мађарска, Румунија, плотофагија, језичка интеграција, анализација, прозодијски ниво.

На самом почетку настојаћу да дам посве сажет преглед најважнијих лингвистичких истраживања српских народних говора на територији двеју нам суседних држава у којима се Срби појављују као аутохтона национална мањина – у Мађарској³ и Румунији⁴, опстојавајући у инојезичном окружењу. Сваку од поменутих двеју група српске националне мањине одликују особености историјско-политичког, социјално-економског, културолошког и етнографског карактера, о чему овом приликом неће бити речи. Када је у питању степен испитаности народних говора српске мањине у поменутих двама суседним земљама, тада се српска дијалектологија може похвалити високим степеном упућености у дату проблематику⁵.

Преглед основне литературе о српским говорима у Мађарској показује знатан број солидних дијалектолошких и ономастичких микростудија и неколико макростудија. Први текст о овим говорима написао је Александар Белић давне 1910. године (Белић, 1910), а у више наврата је о њима писао и Павле Ивић (Ивић, 1966; Ивић, 1994а; Ивић, 1994б; Ивић, 1997). Свакако се не сме заобићи ни значајан удео Предрага Степановића, професора на Филозофском факултету у Будимпешти, у проучавању српских говора у Мађарској, чија је књига *Говори Срба у Мађарској* објављена 2000. године (Степановић, 2000).

Српским говорима у Румунији први су се озбиљно позабавили Емил Петровић, који је на румунском написао значајан рад о карашевским говорима (Петровић, 1935), и Павле Ивић, који је истраживао српске говоре у Румунији с незамењеним јатом (Ивић, 1956; Ивић, 1995). Такође, дужну пажњу треба поклонити и лингвистичком труду Милета Томића, Србина

3. О дијалектолошким и етнолингвистичким истраживањима Срба у Мађарској говорило је више специјалиста на Лингвистичкој трибини Института за српски језик САНУ (*Српски језик у дијаспори*, 28. новембра 2001. године; уп. <http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>). Уп. и Милорадовић С. (2004). „Српска етнолингвистичка популација у Мађарској – нека запажања“. У: *Теме* [Часопис за друштвене науке] бр. 4/2004; стр. 859–864). Ниш.

4. Реферат у коме је дат збирни преглед истраживања српског језика у Румунији прочитала је на Лингвистичкој трибини Института за српски језик САНУ Биљана Сикимић (*Српски језик у дијаспори*, 28. новембра 2001. године; уп. <http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>).

5. Библиографске јединице уп. у: Милорадовић С. (2005). „Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине“. У: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (САНУ: Научни скупови СЦХ [Одељење друштвених наука САНУ], књ. 25, Међуодељењски одбор за проучавање националних мањина и људских права; стр. 299–314). Београд.

из Румуније – дијалектолога, ономастичара и лексикографа. Издвојићу овде две његове монографије – о говору села Свинице и о говору села Радимње, публиковане осамдесетих година прошлог века (Томић, 1984; Томић, 1987). У новије време, тачније – две хиљаде године, појавила се, додуше на румунском, изузетно важна и вредна монографија универзитетског професора из Темишвара Миље Радана – подробан и поуздан опис фонетике и фонологије карашевских говора (Радан, 2000).

За карактеризацију даљег развоја српских говора на територијама двеју горепомнутих држава корисно је укључити појам хетеротропије, тј. управљености језичког развоја у различитим правцима, као и појам хетерохроне асимилације у оквиру процеса глотофагије, тј. нестајања једног језика.

Рецесивно становништво по правилу бива подвргнуто процесу глотофагије: оно чува језик у уском породичном кругу, при чему треба имати у виду значајан пораст броја мешовитих бракова у новије време. Тај процес „прождирања“ језика првенствено представља резултат деловања екстралингвистичких фактора, таквих какви су, на пример, раслојавање сеоског становништва и његова убрзана урбанизација. Норма доминантног језика, тј. национални језички стандард, неминовно, посредством образовних институција и средстава масовних медија, намеће се као основа комуникације, како за доминантно тако и за рецесивно становништво. Процес глотофагије „подржан“ је и тиме што представници српске мањине нису хомогенизовани у просторном смислу те се мора водити рачуна и о њиховој регионалној дистрибуцији⁶.

Када је реч о савременим функционалним питањима комуникације, при постојању говорника са ограниченом језичком компетенцијом доминантног / рецесивног језика, подједнака компетенција већ сведочи о процесу ишчежавања мањинског језика, односно – о процесу његове замене језиком доминантне популације. Овакав тип језичких интеграција, чији је коначни резултат – поступно спроведена замена језика, што представља и начин да појединац који је припадник мањинске етничке групе учврсти своју позицију у друштву, указује на дубоку и чврсту везу између социјалних и језичких промена⁷, где се друге јављају као резултат првих.

Међутим, сматрам да је важно указати на још један паралелни, посве особит ниво језичких интеграција, чију суштину управо желим да истакнем овом приликом, а он се тиче анализације српских народних говора

6. О овоме уп. код: Степановић Р. *Говори Срба у Мађарској*, као и у: Ивић П. (1985²), *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и ишчокавско наречје*. Нови Сад.

7. Одлична анализа проблема замене језика, са социјалингвистичког и етнолингвистичког аспекта, дата је у: Tanja Petrović (2009). *Srbi u Beloj Krajini: jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Beograd.

у двама поменутиим окружењима. О овом процесу, колико ми је познато, није досад говорено као о посебном интегративном типу, који такође представља саставни део процеса глотофагије: он се одвија на нивоу несвесног, али он има своју динамику и своје закономерности. Говорници који „живе“ на датом језику не примећују, у суштини, тај процес а он бива регистрован приликом неке врсте поновљених лингвистичких истраживања⁸. Друкчије говорећи, у Мађарској и Румунији је реч о типолошки различитим језичким системима доминантног становништва и рецесивног, српског становништва. У том смислу, процес језичке интеграције мора бити осматрен и у зависности од тога да су ту у питању типолошки неродни језички системи, који су у постојаном, вишевековном контакту. Дакле, у случају српске мањине у инојезичном окружењу треба усмерити пажњу и на контрастивно истраживање специфичности које се појављују услед системских разлика међу језицима у контакту. У полилингвалним срединама као што је Балкан, па тако и у српским народним говорима у инојезичном окружењу, наглашене су тежње ка обезбеђивању веће „прозирности“ формалних структура, условљене потребом за поједностављењем комуникације, односно – потребом за упрошћавањем језичких средстава.

Први поменути ниво језичких интеграција карактерише поступно смањивање, „контраховање“ употребе једног језика, које у крајњој инстанци води његовом ишчезавању, док је у другом случају реч о својеврсној тежњи ка измени типологије језика, што ћу овде представити само указивањем на промене које настају на прозодијском нивоу. Промене сам уочила у грађи коју сам сакупила током теренских истраживања обављаних у протеклих петнаестак година у насељима чији српски говор припада шумадиско-војвођанском (Деска и Батања у Мађарској), односно смедеревско-вршачком (Белобрешка и Стара Молдава у Румунији; тзв. клисурски говори) дијалекатском типу.

Када су у питању аналитичке измене у структури на прозодијском нивоу, примећене промене се превасходно тичу инвентара прозодема. Наиме, говор наведених српских насеља у Мађарској одликује се новоштокавском акцентуацијом (четири акцента и новоштокавско преношење извршено готово доследно), али је током деведесетих година прошлог века примећено уклањање тонског контраста (неутрализација) и у кратким

8. Подробније о овоме в. у: Rakić S. (1997). „Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje“. У: *Studia Slavica Hungarica* (књ. 42; стр. 89–98). Budapest; Rakić S. (1998). „O govoru Deske“. У: *Studia Slavica Hungarica* (књ. 43; стр. 23–38). Budapest; Милорадовић С. (2004). „Прилог дијалектолошким истраживањима Павла Ивића у српској дијаспори у Мађарској“. У: *Зборник радова са ширеће међународној научној скупи „Живой и дело академика Павла Ивића“* ([17–19. септембар 2001] стр. 681–692). Суботица – Нови Сад – Београд.

и у дугим акцентованим слоговима: и кратки и дуги узлазни акценти за-мењују се одговарајућим силазним, уз чување места узлазног акцента. Осим тога, долази и до скраћивања дугих акцената, или пак до дужења кратких, напоредо с постојањем факултативних полудугих акцената, а ве-ома су чести и дублетни акценатски ликови, што већ сведочи о озбиљној „разлабављености“ акценатског система у тим српским говорима те о јед-ном сасвим предвидивом процесу када је о његовим последицама реч⁹.

Међутим, у наведеним српским насељима у Румунији присутан је ста-роштокавски тип акцентуације, тј. новији троакценатски систем изведен из старосрпског двоакценатског инвентара – два дуга и један кратки (краткосилазни) акценат, али је и тамо присутна наглашена тежња ка не-утрализацији некадашње јасне тонске дистинкције код дугих акцената, а такође, само у мањем степену, и тежња ка скраћивању акцентованих ду-жина. Наиме, с једне стране, уместо дугоузлазног акцента, факултативно се изговара дугосилазни, док се, с друге стране, уместо дугоузлазног и ду-госилазног акцента, често чује краткосилазни¹⁰.

Податке о изменама у оквиру прозодијске структуре истраживаних го-вора поредила сам са резултатима истраживања Павла Ивића из шездесе-тих година 20. века те са подацима које је тада забележио¹¹. Ови српски говори изван матице уклапају се у дијалекатску слику одговарајућих го-вора на српској страни, но показује се да је током неколико претходних деценија јасно измењена природа њиховог прозодијског система. На то је, непрекидно, утицало мађарско и румунско језичко окружење, и на основу доступне грађе може се закључити да је овде у питању надирање анали-тизације прозодијског система и тенденција његовог свођења на акценат-ски „удар“¹².

Уколико се узме у обзир чињеница да се говори српске мањине по својим релевантним цртама (израније утврђене особености фонетике, морфологије и синтаксе) укључују у основни дијалекатски тип, онда сва одступања од стања уобичајеног на матичној територији бивају управо

9. Уп. део о прозодији у: Rakić, 1997 и Rakić, 1998.

10. Уп. део о прозодији у: Милорадовић С. (2007). „И ракију пијем сас медом. Дијале-катска скица Белобрешке (Румунија)“. У: *Темишвар, Проблеми словенске филологије* (XV; стр. 573–580). Timișoara.

11. Подробније у: Ивић, 1994а, где су публиковани резултати истраживања које је Пав-ле Ивић обавио још 1962. године, боравећи на једномесечној дијалектолошкој екскурзији у организацији Мађарске академије наука.

12. У вези с тим уп. следеће: „Ту се (у Темишвару – прим. С. Милорадовић) може чути и експираторни акценат, више-мање кратак и одређеног тонског кретања, који одговара акценту призенско-тимочких говора, али и акценту румунског језика“ (Ивић П. (1990). „Балканизми у настајању у српским говорима Баната“. У: *О језику некадашњем и сада-шњем* (стр. 193). Београд–Приштина.

последница њиховог периферног положаја и непосредног инојезичног утицаја на њих, тј. њиховог дугог и непосредног контакта са несловенским балканским језицима.

На самом крају треба рећи да ни унутарјезички процеси ни етнички и језички контакти, узети одвојено, сами по себи нису довољан услов за различите језичке трансформације. Те трансформације настају искључиво као резултат садејства горепомнутих процеса и контаката.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, 1910: Белић А. (1910). „Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште“. У: *Босанска вила* (XXV; стр. 68–69).
- Ивић, 1956: Ивић П. (1956). „Једна доскора непозната група наших говора: говори с незамењеним јатом“. У: *Годишњак Филозофској факултету* (I; стр. 146–160). Нови Сад.
- Ивић, 1966: Ivić P. (1966). „O srpskom govoru u selu Lovri“. У: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* (XII; стр. 191–201). Budapest.
- Ивић, 1994а: Ивић П. (1994). „О српском говору у Батањи“. У: *Јужнословенски филолоџ*, (L; стр. 33–49). Београд.
- Ивић, 1994б: Ивић П. (1994). „Штокавски говори у Мађарској“. У: *Загужбина* (бр. 27 [септембар 1994]). Београд.
- Ивић, 1995: Ивић П. (1995). „Однос између карашевског и свиничког говора“. У: *Македонски јазик* ([за] год. 1989–1990, XL–XLI; стр. 201–215). Скопје.
- Ивић, 1997: Ивић П. (1997). „О косовско–ресавском говору Чобанца близу Сентандреје“. У: *Сенџандрејски зборник* (3; стр. 225–237). Београд: САНУ.
- ПЕТРОВИЧ, 1935: Petrovici E. (1935). „*Graiul Carașovenilor*“. У: *Biblioteca Dacoromaniei* (3). București.
- РАДАН, 2000: Radan M. N. (2000). *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. – Timișoara.
- СТЕПАНОВИЋ, 2000: Степановић П. (2000). *Говори Срба у Мађарској*. Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској.
- ТОМИЋ, 1984: Томић М. (1984). „Говор Свиничана“. У: *Српски дијалектолошки зборник* (XXX; стр. 7–265). Београд.
- ТОМИЋ, 1987: Томић М. (1987). „Говор Радимаца“. У: *Српски дијалектолошки зборник* (XXXIII; стр. 303–474). Београд.

София Милорадович

**ГЛОТТОФАГИЈА И ПРОЦЕСИ ЈАЗЫКОВОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ:
СЕРБСКОЕ МЕНЬШИНСТВО В ВЕНГРИИ И РУМУНИИ**

РЕЗЮМЕ

В работе обозначены два типа языковых интеграций которые являются составной частью процесса глоттофагии: (1) процесс замены языка меньшинства языком доминантной популяции, то есть национальным языковым стандартом, и (2) стремление к изменению типологии языка меньшинства, что здесь представлено только через изменения на просодическом уровне. Второй упомянутый процесс языковой интеграции должен быть рассмотрен в зависимости от того, что тут идёт речь о неродственных языковых системах, находящихся в контакте. Когда речь идёт об аналитических изменениях структуры на просодическом уровне, замеченные изменения касаются преимущественно совокупности просодем. Изменения замечены в материалах собранных в собственных исследованиях в предыдущие лет пятнадцать, в населённых пунктах с шумадийско-войводянским (Деска и Батаня, Венгрия) и смедеревско-вршачким (Белобрешка и Старая Молдава, Румыния) диалектическим типом. В этих пунктах сербы являются автохтонным национальным меньшинством.